

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ДИПЛОМСКИ РАД

**Фудбал и политика:
случај Максимир**

Ментор

проф. др Дубравка Стојановић

Студент

Лука Бугарски ИС 13/33

Београд, септембар 2020.

Садржај

Предговор	1
1. Увод	3
2. „Недеља поподне, ногометни дан”	7
2.1. (Не)важна утакмица	7
2.2. Максинемир	12
2.3. Ко је крив?.....	20
3. Више од игре.....	25
3.1. Фудбал и политика	25
3.2. Фудбал и симболика	29
3.3 Рат је почео на Максимиру.....	33
4. Закључак	36
Извори и литература	38

Предговор

Тема којом се бави овај дипломски рад, обрађивана је раније од стране социолога и антрополога, али не и историчара. С обзиром на то да се 13. маја ове године обележило тридесет година од нерета на стадиону Максимир, и историчари би требало да почну да се баве темама које стоје у позадини свега онога што се десило деведесетих година прошлог века. Извори који говоре о овој теми су многобројни, пре свега новински чланци саврамени догађају о којем је реч, затим и они настали годинама након „хаоса у Максимиру“. Када на то додамо и документарне филмове снимљене о инцидентима у којима су учествовали навијачи Црвене звезде и Динама и полиција, долазимо до заиста великог материјала на основу ког се може написати један историјски рад. Одабрао сам да се бавим овим догађајем не само због свега овога, него и због тога што сам и сам одлазио на стадион небројено пута. Мада данас далеко већи љубитељ кошарке и „кошаркашки навијач“, у детињству је фудбал увек био број један. Посећивање стадиона Маракана у детињству несумњиво је оставио своје утицаје. Стога чим се појавила могућност да се бавим једном оваквом темом, без суздржавања сам то и прихватио.

Овај рад се, пре свега, бави начином на који су медији извештавали јавност о збивањима на Максимиру. То су новине и телевизијске емисије у првом реду, али и документарци снимани у деценији која је за нама. Фокус је свакако стављен на поређење новина и часописа штампаних у две савезне републике, Србији и Хрватској. Обрађена је штампа која је излазила у Београду, Загребу и Сплиту у мају 1990. године. Истраживање свих ових извора битно је како бисмо разумели значај ове утакмице, односно како су ти извори, тј. медији, утицали на креирање свести о тој утакмици, како пре тридесет година, тако и данас.

У уводном делу дат је општи контекст и ситуација у Европи и Југославији након рушења Берлинског зида. Поред тога, укратко је представљена историја фудбала и навијача, као и појављивање национализма на фудбалским стадионима. Прво поглавље бави се самим даном утакмице. Описује атмосферу, политичку и спортску, у којој је утакмица најављивана у штампи, затим се кроз хронологију нерета бави упоредном анализом српске и хрватске штампе, да би на крају било речи и о најчешћем општем месту

у медијима: „ко је крив“. Друго поглавље је посвећено темама које се налазе у позадини овог догађаја. Политика, симболи, а нарочито целокупно наслеђе које ова утакмица носи са собом и дан данас. У последњем делу рада највише је речи о последицама никада одигране утакмице, и како је она утицала на јавност у задње три деценије.

Литература која је коришћена за разумевање општих прилика у Југославији пре свега је зборник радова који је приредио Небојша Попов, *The Road to War in Serbia*, затим расправа Оливере Милосављевић *Антибироократска револуција 1987-1989. године*, као и додатна литература пронађена на интернету. За приказ историје фудбала и навијача коришћена је рад антрополога Ивана Ђорђевића, *Антрополог међу навијачима*. Због Ђорђевићеве изванредне анализе штампе две деценије након „Максимира“, исто ово дело искористио сам и приликом анализирања тезе „рат је почео на Максимиру“. За боље разумевање односа између фудбала и политике коришћено је дело хрватског социолога Дражена Лалића, *Ногомет и политика*, као и књига његовог ментора, Срђана Врцана, *Ногомет – политика – насиље*. Од великог значаја је и дело антрополога Ивана Чоловића, *Политика симбола*, које је било ми је било веома корисно приликом тумачења симбола који су свеprisутни у фудбалу и политици.

Основни извори на којима је заснован овај рад су свакако чланци из дневних новина штампаних у мају 1990. године, као што су *Политика*, *Борба*, *Вечерњи лист* и *Слободна Далмација* затим спортски часописи *Темпо*, *Спортске новости* и *Спортски журнал*. Коришћени су и часописи као што су *Нин*, *Дуга* и *Интервју*. Анализирани су и сачувани снимци телевизијских емисија, пронађени на интернету, као што су *Спортски преглед*, емитован на *ТВ Загреб* 13. маја 1990. године, и *Индирект* емитован један дан касније на *ТВ Београд*, уз то и информативна емисија *Уместо топ листе* у продукцији *Радио Телевизије Србије*. Коришћени су и филмови документарног типа као што су *SportDoc*, *Nedjelja 13.* у продукцији *Ал Цазире* и *Dinamo - Crvena zvezda – Domovinski rat роцео је на Maksimiru* документарца који је *Вечерњи лист* објавио 13. маја ове године, дакле поводом тридесетогодишњице максимирских нереда.

1. Увод

Почетак осамдесетих година најавио је период нестабилности и промена у читавом Источном блоку. Економски колапс планске економије и истрошеност Совјетског савеза у борби против Сједињених држава у Хладном рату довели су до постепеног пада комунистичких режима у Европи. Симболичним рушењем Берлинског зида у новембру 1989. године озваничен је почетак краја Источног блока и распад државе која га је контролисала – Совјетски савез.

Југославија није заостајала за својим идеолошким партнерима. Готово у исто време док се синдикат Солидарност борио за демократизацију друштва у Пољској, косовски Албанци су изашли са захтевима за шира национална права у Југославији. Та агитација отворила је низ расправа око тога у ком смеру треба да се развија држава. Постепено су се избистриле две сукобљене струје унутар Савеза комуниста Југославије. Прву струју, предвођену словеначким и хрватским огранцима СК, водила је тежња за додатну федерализацију земље и преуређење Југославије у конфедерацију. Друга струја, предвођена Слободаном Милошевићем и српским кадровима била је против јачања републичких овлашћења и за преиспитивање тадашњег државног уређења, поготово Устава из 1974. године који је био доста критикован од стране београдских интелектуалаца.¹ У жеку несугласица Српска Академија Наука и Уметности саставила је Меморандум којим критикује статус српског народа у оквиру југословенске државе, поготово на Косову и у Хрватској.² Несугласице су кулминирале тзв. Антибирократском револуцијом којом је Слободан Милошевић желео да заокружи своју доминацију у Југославији и поставио своје кадрове на руководећа републичке и покрајинске позиције којим су покрајине фактички укинуте.³ На ванредном, 14. конгресу СКЈ долази до распада

¹ J. Mirić, *Sistem i kriza. Prilog kritičkoj analizi ustavnog političkog sistema Jugoslavije*, Zagreb 1984, str. 24.

²C. Morus, „The SANU Memorandum: Intellectual Authority and the Constitution of an Exclusive Serbian People”, u: *Communication and Critical/Cultural Studies*. vol. 4/2 (2007). Preuzeto sa: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14791420701296513?scroll=top&needAccess=true> (2. septembar 2020).

³ O. Milosavljević, „Antibirokratska revolucija 1987-1989. godine“, u: *Dijalog povjesničara - istoričara. knj. 8, Zadar, 26.-28. septembra 2003* (pr. Igor Graovac), Zagreb 2004, str. 329.

партијске организације због несугласица републичких представника, коју су ускоро замениле националне политичке партије.⁴

Партијске несугласице пренеле су се и на шире народне масе. Агитацијом Слободана Милошевића антибирокуратски покрет развио се међу народом у Србији и у републикама са српским становништвом. Поводом обележавања шестогодишњице Косовске битке на Газиместану присуствовало је више стотина хиљада грађана.⁵ И међу осталим југословенским народима долази до јачања националистичких тенденција. У Хрватској новоформирана Хрватска Демократска Заједница почела је да оживљава идеје Маспока из 1971. те је изашла са ставом да Хрватска мора да се формира као држава независна од Југославије.⁶

Сматрам да је важно рећи нешто и о историји једног од највећих феномена модерног доба, фудбалу. Фудбал каквог данас знамо настаје у Енглеској. Средњовековни фудбал била је игра практично без икаквих правила, у којој је победник била „екипа“ која би успела да донесе лопту у противничко село. Будући да је ову „забаву“ пратило пијанство и насиље, не чуди да је најстарији траг о фудбалу заправо његова забрана коју је потписао градоначелник Лондона 1314. године. Индустријска револуција и развој капиталистичке привреде захтевали су да се зарад радне дисциплине оваквом начину забаве стане на крај.⁷

Фудбал је преживео захваљујући британским државним школама где је негован и развијан пре него што је у деветнаестом веку поново пуштен на слободу. Улазак у структуру попут школе довео је до потпуне трансформације карактера некадашње карневалске забаве, кроз дефинисање правила игре. Данас се званично сматра да се то догодило 1863. године у Лондону, када је фудбал добио онај облик какав данас и знамо. Највећи искорак фудбала из уског круга забаве омогућила је промена статуса радничке класе крајем деветнаестог века када се, добијањем слободне суботе отворио простор за

⁴ O. Milosavljević, „Yugoslavia as a Mistake“, u: *The Road to War in Serbia* (ur. Nebojša Popov), Budimpešta 2000, str. 74.

⁵ O. Milosavljević, „Antibirokratska revolucija 1987-1989. godine“, u: *Dijalog povjesničara - istoričara. knj. 8, Zadar, 26.-28. septembra 2003*, Zagreb 2004, str. 326.

⁶ V. Pešić, „The War for Ethnic States“, u: *The Road to War in Serbia* (ur. Nebojša Popov), Budimpešta 2000, str. 44.

⁷ I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*, Beograd 2015, str. 38.

доколицу, што је вероватно преломан фактор који је довео до тога да фудбал данас буде напопуларнија игра на свету.⁸

Следећи важан тренутак јесте ширење фудбала. Захваљујући британској империјалној моћи, фудбал се великом брзином ширио по читавом свету. Нова мода није заобишла ни Србију. Лопту су у ове крајеве донели образовани млади људи коју се са овом игром упознали студирајући у Будимпешти, Бечу, Прагу или Берлину, па је тако забележено да је први фудбалски сусрет у Србији одигран у мају 1896. године у Београду. Међу најпознатијим фудбалским клубовима који су тада настали су Соко, Српски мач, а касније и Шумадија, БСК и Велика Србија. Стварањем нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца проширила се база играча, а конкуренција побољшала квалитет игре, с обзиром на то да је фудбал изван Србије, нарочито у Хрватској, пре рата био далеко развијенији. Међутим, постојање заједничке лиге било је променљиве природе, будући да су је хрватски клубови често напуштали. Последњих година популарна је прича о Светском првенству у Уругвају 1932. године, када су репрезентацију Југославије чинили искључиво српски играчи, јер су, у знак протеста због узурпације Савеза, хрватски клубови бојкотовали репрезентацију.⁹

Југословенски клубови у хладноратовском периоду у потпуности су прихватили совјетски модел фудбала, према којем је, као и спорт уопште, био један од најважнијих државних пројеката, и у складу с тим, финансиран било директно од државе, било преко великих државних предузећа. Циљ је био, поред промовисања одређених вредности унутар државе, тако и пропаганда и промоција државе у међународном окружењу. У том духу су и настали највећи клубови у послератној Југославији. У Београду су 1945. године основани најпре Црвена звезда, а затим и Партизан, као клуб тадашње Југословенске народне армије. У Загребу је после рата створен нови клуб под називом Динамо, под покровитељством, како се говорило, полицијских и обавештајних структура. Једини предратни клуб који је преживео рат био је сплитски Хајдук, чија су управа и играчи одбили да учествују у лиги фашистичке Италије.¹⁰

За крај овог увода, пар речи и о настанку првих навијачких група. Класне тензије које су се у Британији јавиле седамдесетих година довеле су до појаве првих навијачких

⁸ Isto, str. 39.

⁹ Isto, str. 40-42.

¹⁰ Isto, str. 44-48.

група које су своје незадовољство положајем у друштву показивале организованим насиљем. Под овим утицајем, појавиле су се сличне групе и у другим земљама Европе, попут Француске, Италије и Холандије. Следећи европске трендове, и у Југославији је осамдесетих година почео процес стварања организованих навијачких група. За ову тему најважнији, „Bad Blue Boys“ настали су 1986. године, док су прве групе навијача Звезде били „Ultras“, „Red Devils“ и „Zulu Warriors“, који ће се 1989. ујединити у групу под називом „Делије“.¹¹

По узору на пре свега британске хулигане, организовано насиље је био основни метод њиховог исказивања незадовољства због свог друштвеног положаја. Ипак, супарништво између навијачких група убрзо по њиховом настанку добило је једну нову димензију, у складу са дешавањима у држави средином осамдесетих година двадесетог века. Пораст национализма у врховима републичких комунистичких партија које су се све више ослобађале контроле централне власти, утицао је и на дешавања на стадионима, где се превасходно млади навијачи, ослобођени стега комунистичке власти на издисају, почели служити до тада забрањеним песмама и слоганима који постају део навијачког фолклора, а сукоб између навијачких група није само сукоб великих фудбалских ривала, већ сукоб двеју нација.¹²

¹¹ Isto, str. 55-56.

¹² Isto, str. 57.

2. „Недеља поподне, ногометни дан”

Наслов овог поглавља „украден“ је из текста песме групе Азра, с тим што је намерна измена „недеља“, а непромењено „ногометни“ како би се истакла улога и српске и хрватске стране. Поглавље ће се бавити самом утакмицом, тј. како је она испраћена у медијима. Како би се разумео цео контекст сусрета, прво је приказано како, и колико је утакмица најављивана у дневној штампи. Затим, користећи се хронологијом догађаја те недеље, 13. маја, анализирани су извештаји штампе и телевизије обе стране, односно на који начин су најважнији инциденти пренети. Нешто више речи ће бити о питању „ко је крив“, будући да су се медији овиме нарочито бавили, као и због тога што је обележавање криваца један од најважнијих механизма пропаганде.

2.1. (Не)важна утакмица

Интересовање медија и јавности за ову утакмицу, можемо рећи, није било на очекиваном нивоу. Разлог зашто је спортска штампа без много ентузијазма најављивала ову „дерби утакмицу” је био тај што је питање шампиона првенства СФР Југославије било решено у претходном колу, победом Црвене звезде у Мостару над Вележом, односно поразом Динама у Љубљани од Олимпије. Ипак, не можемо рећи да овај сусрет великана југословенског фудбала, припадника „велике четворке” није испраћен у дневној штампи. Тако *Вечерњи лист* најављује утакмицу насловом: „Мотив је - престиж”,¹³ што и не чуди, имајући у виду значај ова два клуба и велики број навијача који их прате. Наиме, као прва два тима на табели, једни су желели да потврде титулу, док су други хтели да докажу себи и својим навијачима да ипак могу да се мере са шампионима. Овде је важно истаћи да је Динамо тих дана имао великих проблема са својим навијачима, припадницима „Бед блу бојса”, познатих по изазивању нереда на спортским догађањима, а незадовољство због изгубљене титуле је довело и до вербалних сукоба између самих играча и навијача.¹⁴ Стога не чуди што је београдска *Политика* узела нешто другачији приступ најави утакмице: „Страх од навијача”. Истиче се да утакмица Динама и Црвене звезде долази у

¹³ P. Savić, „Motiv je – prestiž“, *Večernji list*, 13. maj 1990, str. 23.

¹⁴ B. Marković, „Maksimir sa ukusom vatre i krvi“, *Tempo*, 15. maj 1990, str. 8

незгодан тренутак, из разлога што су симпатизери „Модрих” гневни на своје играче због изгубљене титуле. *Политика* у први план ставља инциденте на утакмици у Љубљани, због којих позива на опрез. Говора о национализму као могућем окидачу нереда нема, реч је искључиво о навијачима Динама као „проблематичним фактором”, незадовољнима због резултата свог тима.¹⁵ *Борба* иде корак даље, те јавља како „Злочести” најављују прекид. Овај лист преноси да је ситуација у Динаму доста напета, те да се предузимају све мере предострожности како би клуб избегао казну. За ову тврдњу нису понуђени извори нити докази, тако да остаје нејасно ко је конкретно најавио прекид и на који начин ће бити изведен.¹⁶

Чини се да, бар до ове утакмице, штампа није доводила национализам, нити могућност великих изгреда узрокованих национализмом, у везу са спортским догађајима. Ипак, српски медији очекују некакве инциденте, притом упирући прстом у навијаче загребачког клуба још пре утакмице, чиме се разликују од својих колега у Хрватској. Оно у чему се слажу, јесте да се утакмица игра за престиж. Очекује се борба до последњег минута за одбрану части и боја клуба чију опрему њихови играчи носе. Запаљивих изјава није било, већ су играчи и тренери обе екипе са великим оптимизмом ишчекивали „меч године”. Капитен Црвене звезде Драган Стојковић „Пикси” изјавио је за *Борбу* да, иако овај меч нема значај који је требало да има, ипак може задовољити љубитеље фудбала.¹⁷ Играчи и тренер Црвене звезде давали су изјаве медијима које су биле уобичајене пред велике сусрете у којима истиче поштовање према противнику. С друге стране, *Политика* је пренела интересантан детаљ како навијачи „црвено-белих” траже да у Загребу на терен истрчи јуниорски тим, међутим, директор је Драган Џајић је ово оштро одбио, поштујући пријатељство према Динаму.¹⁸ Роберт Просинечки, у разговору за *Вечерњи лист* тврди да Звезда може до победе на Максимиру и да су мотиви на њеној страни. Управо је *Вечерњи лист* отишао корак даље у оптимизму, најавивши овај меч као „лепоту на свршетку”.¹⁹ „Нека буде лепо”, пожелео је Звонимир Бобан, капитен Динама, а пренео овај загребачки лист, а аутор чланка пожелео да „буде као у среду у Парми”, када су млади фудбалери Југославије уз прелепу игру избацили младу репрезентацију Италије и пласирали се у

¹⁵ З. Кршлак, „Страх од навијача“, *Политика*, 13. мај 1990, стр. 19.

¹⁶ М. М, „*Zločesti* najavljuju prekid“, *Borba*, 13. мај 1990, стр. 17.

¹⁷ S. Stojanović, „Таčka на титулу“, *Borba*, 13. мај 1990, стр. 17.

¹⁸ Д. Јанковић, „Звезда 'избегла' Камерун“, *Политика*, 9. мај 1990, стр. 21.

¹⁹ B. Vukina, „Ljepota na svršetku“, *Večernji list*, 13. мај 1990, стр. 23.

финале европског првенства за младе, а стрелци били управо играчи Динама, Бобан и Шукер. Аутор овог текста у *Вечерњем* је направио још једно занимљиво запажање, најавивши утакмицу као „повјесну”. Разлог је то што, наводи аутор, последњи пут ће се ова два тима огледати у дотадашњим саставима. Тешко је закључити да је овде новинар предвидео шта ће се догодити, већ чиста случајност, интересантна из данашње перспективе.

Као што смо имали прилику да видимо, спортске редакције популарних новина нису одвојиле много простора за најаву сусрета који је требало да буде утакмица године. У *Слободној Далмацији*, на пример, нема ни речи посвећене овом мечу, већ су се Сплићани много више интересовали за утакмицу свог Хајдука против Радничког из Крагујевца у истом колу, затим Светско првенство које се тог лета играло у Италији, па чак и финале купа између Хајдука и Црвене звезде које је било на програму недељу дана након меча у Загребу.

Знатно више медијског простора у данима пред утакмицу посвећено је, а то је заједничко штампи и у Србији и Хрватској, првим вишестраначким изборима у Хрватској од Другог светског рата, порасту национализма у поменутим савезним републикама, као и могућем распаду Југославије. У току је био други круг избора, а Хрватска демократска заједница је захваљујући својој популарности и идејама доминирала у медијима, нарочито њен лидер, др Фрањо Туђман.²⁰

У *Политици* су избори испраћени уздржано, углавном су то чисти преноси информација о резултатима, без неких значајних процена или коментара. Оно што је значајније привукло пажњу овог дневног листа јесте како ће нова власт односити према српском питању. Стога је одређен број чланака посвећен Српској демократској странци (у Хрватској) и њеном лидеру, проф. др Јовану Рашковићу. У интервјуу објављеном 6. маја 1990. Рашковић је представљен као „народни трибун Срба у Хрватској”, који “нема страначки хоби, брдо пара, ни штампарије за серије плаката и постера”, а опет је спреман да учини све што улога „народног трибуна” захтева.²¹ Нарочита пажња је била посвећена односу и могућем договору између Рашковића и Туђмана. У изјави за *Политику*, професор Рашковић је говорио о свом првом званичном сусрету са лидером ХДЗ-а. У првом плану је

²⁰ М. Nikolić, „Izbori u Hrvatskoj“, *Intervju*, 11. мај 1990, стр. 8-10.

²¹ Р. Ковачевић, „Пробуђено национално биће Срба у Хрватској“, *Политика*, 6. мај 1990, стр. 7.

тема о измирењу Срба и Хрвата, као и да је Туђман обећао гушење србофобије. Међутим, Рашковић упозорава да би до тога дошло, морају се очистити „јастребови“ из кампање који су ширили мржњу према Србима.²² Он додаје и да је упозорио Туђмана на могући инцидент 24. маја на дан Св. Спаса, будући да је локални фратар најавио да ће са две хиљаде „хадезеоваца“ истерати Србе из истоимене цркве у близини извора реке Цетине.²³

Вечерњи преноси речи професора Рашковића о победи „кроатоцентризма“, а не „ушаштва“. Он истиче како српски народ очекује потврду и признање своје духовности и свог националног бића, желећи да заједно са хрватским народом гради хрватску државу као своју домовину.²⁴ У разговору за исти дневни лист, др Фрањо Туђман говорио је о изборној победи ХДЗ-а. Већ на почетку чланка говори се о односу са СДС, где Туђман потврђује како намерава да понуди једно од потпредседничких места (владе или сабора) Јовану Рашковићу, али демантује гласине да је већ имао контакте са лидером српске странке.²⁵ Новинаре је посебно интересовало питање о променама границе БиХ, на шта је Туђман одговорио да „смо питање граница постављали као протутежу тежњи о стварању Велике Србије унутар Југославије, или изван ње“. ²⁶ Тема промена граница Босне и Херцеговине била је веома популарна и у српској штампи. Један чланак у *Интервјуу* говори о „светом рату за Босну“ и „почетку операције исправљања *хрватске кифле*“ као националним програмима нове власти СР Хрватске.²⁷

Недељни лист *Дуга* је предњачио у чланцима посвећеним првим вишестраначким изборима у Хрватској, и како ће они утицати на Југославију и српски народ у Хрватској. Ауторка чланка под називом „Скалпел хрватског Исуса“ метафорички пореди Туђмана са некаквим хирургом, који као да намерава да одстрани тумор (српски народ) и тиме залечи ожилжке из 1971. то јест „Хрватског пролећа“. ²⁸ Даље, слави се неуспех ХДЗ-а у Истри, јер су Истриани, како пише у *Дуги*, „одбили Туђманове пушке и стројнице, деобе на велике и мале Хрвате“. ²⁹

²² М. Пешић, „Туђман обећао гушење србофобије“, *Политика*, 12. мај стр. 10.

²³ Исто

²⁴ Ж. Ж, „Оčekujemo dominaciju pameti“, *Večernji list*, 9. мај 1990, стр. 4.

²⁵ D. Ivanović, Ж. Žanko, „Predsjednik svih građana hrvatske“, *Večernji list*, 9. мај 1990, стр. 2.

²⁶ Исто

²⁷ М. Nikolić, „Sveti rat za Bosnu“, *Intervju*, 11. мај 1990, стр. 8-10.

²⁸ D. Jovanić, „Skalpel hrvatskog Isusa“, *Duga*, 12. мај 1990, стр. 18-22.

²⁹ V. Mališić, „Hoj doma, doktor Franjo!“, *Duga*, 12. мај 1990, стр. 24-25.

Популарно је било и ревидирање прошлости, то јест, Другог светског рата. Српске новинаре занимао је Јасеновац, и генерално број жртава фашистичке НДХ. *Политика* у разговору са академиком Владимиром Дедијером поставља питање ко је забранио ископавања у Градини и ко је уништавао документе НДХ о геноциду у Босни и Херцеговини.³⁰ *Дуга* је приступила директно, те пише о дечјем логору на Козари, поредивши тадашње, како стоји у чланку, „лидере пробуђеног хрватства“ са 10. априлом 1941. године и коначним решавањем српског питања.³¹ Са друге стране, *Вечерњи лист* помиње скуп у Лојбаху, поводом обележавања 45 година од такозване Блајбуршке катастрофе. Како стоји у тексту испод наслова, „скуп је прожимала тежња за помирење свих Хрвата“, а чули су се узвици попут „нека живи Независна држава Хрватска“.³²

Још једна тема којом су се бавили новинари те деведесете године, а не би је било добро изоставити, јесте распад Југославије, као и Јосип Броз Тито, будући да се 4. маја навршавала деценија од његове смрти. После избора у Хрватској и Словенији, Косова, међунационалних сукоба и економске кризе, како пише у *Борби*, „Југославија је мртва“.³³ Било је и оних који су стали у одбрану Југославије и личности Тита, те *Слободна Далмација* преноси вест, о „суђењу“ Титу у Ваљеву, називајући цео догађај „политичком папазјанијом шефа кухиње Војислава Шешеља“, који је организатор овог „судског процеса“.³⁴ *Вечерњи лист* у чланку под насловом „Крај титоизма“ износи мишљење да Тито десет година након своје физичке смрти доживљава и симболичку, будући да се његов пројекат титоизма, средњег пута, југословенског експеримента или самоуправног социјализма налази пред коначним крајем.³⁵ Интересантна је и анкета у истом броју *Вечерњег* по којем испитаници оцењују Титову личност и дело. Чак осамдесет посто испитаника је дало позитивну оцену (изразито или делимично повољно), што је у одређеној мери показатељ да је одбацивање „титоизма“ или „југословенства“ тек почело.³⁶

У чланку „Сви српски путеви“ у коме се аутор бави још једном ревизијом догађаја из прошлости (Сремски фронт, Голи оток итд.), истакао бих једну важну реченицу: „О Брозу се свашта говори и пиште зато што се некада о њему писало само оно што се смело

³⁰ С. Кљакић, „Књига мртвих у Јасеновцу“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 17.

³¹ S. Jakšić, „Smrt se umorila kod broja 11.194“, *Duga*, 12. мај 1990, стр. 46-47.

³² B. Tuden, „Za pomirenje svih Hrvata“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 5.

³³ S. Letica, „Jugoslavija je mrtva, živjela Jugoslavija“, *Borba*, 30. април – 2. мај 1990, стр. 2.

³⁴ S. Lorger, „Akademci u streljačkom stroju“, *Slobodna Dalmacija*, 13. мај 1990, стр. 16-17.

³⁵ S. Letica, „Kraj titoizma“, *Večernji list*, 5. мај 1990, стр. 6.

³⁶ G. Litvan, „Glas za Tita“, *Večernji list*, 5. мај 1990, стр. 7.

писати и говорило само оно што се смело говорити“,³⁷ уз додатак да не би требало стати на Брозу. Јер, као што смо видели, целокупна тематика враћања у прошлост, „писања о чему се није смело писати“, национализму, Југославији, Титу, ових дана је драстично порасло у штампи, а видећемо касније, и на улици и трибинама стадиона.

Из приложених чланака штампе, имали смо прилику да видимо атмосферу у којој је утакмица дочекана. Медији пре утакмице нису нимало писали о могућим инцидентима са национализмом као узроком. Медији још увек нису доводили у везу насиље на утакмицама са порастом национализма. Са друге стране, о национализму, Титу, будућности Југославије, писало се свакодневно. У овом потпоглављу изнето је само неколико примера таквих текстова, како би се боље разумео контекст „Максимира“. У наставку рада, анализираћу какав је утицај утакмица имала на даљи развој проблема национализма међу навијачима.

2.2. Максинемир

Тринаести мај био је дан државне безбедности. Била је недеља, а играло се претпоследње коло фудбалског првенства Југославије, дерби утакмица између загребачког Динама и београдске Црвене звезде на стадиону Максимир. Ово потпоглавље бавиће се самим даном утакмице, односно како је он описан у штампи; дакле, како су медији видели инциденте у Загребу пре почетка утакмице, затим сукобе на стадиону, и nerede на улицама након што је постало јасно да утакмице неће бити.

У целокупној штампи можемо приметити сличан тон у преношењу инцидентата. Наслови као што су: „Хејсел на Максимиру“,³⁸ „Ерупција хулиганског насиља“,³⁹ „Максимир са укусом ватре и крви“,⁴⁰ „Страва у максимирској шуми“⁴¹ и „Тужна загребачка недјеља“⁴² без сумње осуђују понашање (свих) навијача. Да ли је то заиста тако, покушаћемо да сазнамо тако што ћемо анализирати како су хронологију догађаја пренеле новине обе стране.

³⁷ B. Crnčević, „Svi srpski putevi“, *Duga*, 12. maj 1990, str. 12.

³⁸ Д. Јанковић, „Хејсел на Максимиру“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

³⁹ *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 1.

⁴⁰ B. Marković, „Maksimir sa ukusom vatre i krvi“, *Tempo*, 22. мај 1990, стр. 7.

⁴¹ M. Mitrović, „Strava u Maksimirskoj šumi“, *Borba*, 14. мај 1990, стр. 11.

⁴² T. Židak, „Tužna zagrebačka nedjelja“, *Sportske novosti*, 14. мај 1990, стр. 3.

Политика јавља како је све почело у преподневним сатима, када је дошло до чарки домаћих и гостујућих навијача, а да је деловало да ће се обезбедити мир на стадиону.⁴³ Аутор чланка овде свесно избегава прилику да окриви једну или другу страну, највероватније из разлога што, сазнајемо из других извора, су навијачи Звезде били ти који су тог преподнева направили прве инциденте. *Вечерњи лист* пише како су око 8 часова ујутро навијачи Звезде дошли у круг стадиона и вербално напали особље, вичући, како аутор текста каже, оно што „папир не би поднио”.⁴⁴ *Спортске новости* пишу како су „милицијске станице од раног јутра биле затрпане позивима грађана, изложених малтретирању звездиних хулигана”, као и да је избило неколико „жестоких тучњава елитних регименти из Београда и милиције”.⁴⁵ Са друге стране, заиста се чини да се велики део информација о дешавањима у Загребу пре утакмице појавио у јавности много касније, будући да савремени извори о њима готово и да не говоре. Тек две деценије касније, у документарним филмовима за које су говорили навијачи, учесници нереда и представници надлежних органа обезбеђења, употпуњује се слика маскимирских збивања. Према речима једног навијача Звезде, прва групица је рано ујутро стигла возом у Загреб, а изашли су, како он каже, негде око Драженове хале, повлачењем ручне кочнице.⁴⁶ Тада су они приступили диверзантским активностима као што су шарање зидова и замена таблица на аутомобилима, стављањем београдских уместо локалних загребачких, што није било први пут да српски навијачи чине на гостовањима у Хрватској.⁴⁷ Главна група навијача је кренула јутарњим возом за Париз. Као и претходница, и они су повлачењем ручне кочнице изашли из воза на Стројарској цести код Аутобусног колодвора, према речима тадашњег инспектора Мате Лаушића, пре него што их је полиција могла сачекати на Главном колодвору и спровести до стадиона.⁴⁸ Последица су биле мање чарке, око осам часова ујутро у Максимирском парку, затим већ поменути вербални сукоб код самог

⁴³ Д. Јанковић, „*Хејсел* на Максимиру“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁴⁴ В. В, „Глас вапијућег у пустинји“, *Вечерњи лист*, 14. мај 1990, стр. 17.

⁴⁵ Т. Жidak, „Ескалација мржње и насиља“, *Sportske novosti*, 14. мај 1990. стр. 3.

⁴⁶ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“

https://www.youtube.com/watch?v=jGWhZRMnU20&list=PLjbwybOxbBdTTdXzRYuGRTqX7JLhg7IQK&index=11&t=1289s&ab_channel=AlJazeeraBalkans (8. септембар 2020).

⁴⁷ Међу навијачким круговима је позната прича о навијачима Партизана, који су на гостовање у Сплиту понели београдске регистарске таблице и шрафциgere и заменили их на неколико локалних аутомобила који су касније излупани

⁴⁸ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (8. септембар 2020).

стадиона, а затим и на Тргу бана Јелачића.⁴⁹ *Политика* је пренела вест да је управо на тргу један шеснаестогодишњак избоден ножем.⁵⁰ У овим „чаркама” је био демолиран и један трамвај,⁵¹ што београдски медији нису пренели. Када су припадници полиције напоскон успели да спроведу гостујуће навијаче до стадиона, према плану, они су били смештени на помоћном терену Максимира. Међутим, ни овде није било могуће спречити сукобе навијача, будући да су „динамовци” лако могли да окруже „звездаше” и гађају их каменицама, што се и види на архивским снимцима,⁵² те је полиција навијаче Црвене звезде пребацила на стадион, то јест, на доњи ниво јужне трибине.

Стадион је током поподнева напуњен, а сцене насиља и вандализма памте се и препричавају и данас, тридесет година од овог неодиграног сусрета. Овде је још једном важно осврнути се на хронологију догађаја, будући да се разликују у штампи. Прво бих описао редослед збивања који је из званичног полицијског извештаја прочитао инспектор загребачког СУП-а Милан Дупало, коме је био поверен посао шефа обезбеђења на овој утакмици, уживо у емисији *Спортски преглед* на ТВ Загреб.⁵³ У импровизованом студију на стадиону Максимир, он наводи како је у 17:39 уочено бацање каменица са трибине исток - стајање ка навијачима Црвене звезде смештеним на доњем нивоу јужне трибине. Затим, у 18:07 на југу је забележена прва отргнута реклама, а у 18:15 су навијачи гостујуће екипе продрли на горњи ниво јужне трибине према навијачима домаћих. Припадницима обезбеђења, како каже Дупало, наређено је да интервенишу, међутим, истовремено долази до пробијања ограде на северној трибини, где су смештени „најватренији” навијачи Динама, због чега је наређење измењено, и полиција интервенисала на терену ка северној трибини, уместо на југу, где су сукоби почели.

Док су се српски листови држали хронологије извештаја инспектора Дупала, хрватским је био привлачнији онај делегата Љубомира Брацановића, који је такође гостовао у емисији *Спортски преглед*. Његов исказ пренео је *Вечерњи лист*, који наводи да су нереди започели у 18:07 када су „навијачи” Црвене звезде отргнули рекламе на

⁴⁹ Isto

⁵⁰ З. Кршлак, „Инцидент зачет на северу“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁵¹ L. Tripković, „Sa sjećanjem na Heysel“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 16.

⁵² SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio

⁵³ „Sportski pregled: Maksimir 33. kolo (1990.)“,

https://www.dailymotion.com/video/x2tsrq8?fbclid=IwAR3mFxeijvvgEzpvICl_pO2tD779Gslxzt_84B-jrdlf7QEMcRSCUdPTVNO (5. септембар 2020).

јужној трибини.⁵⁴ И према извештају Брацановића који је пренела сплитска *Слободна Далмација*, нареди су почели на трибини где су били навијачи Црвене звезде, тргањем реклама.⁵⁵ *Спортске новости* су пренеле извештаје и Брацановића, да су инциденте започели навијачи Звезде, и Дупала, да су пре тога каменице летеле са истока према југу, али намерно се изоставља која група је зачела овај инцидент, а акценат се ставља на првобитни извештај где се помињу искључиво навијачи „црвено белих” као изазивачи нереда.⁵⁶ Интересантно је да је и *Политика* пренела изјаву делегата Брацановића, али изостављају део о зачетку нереда, већ се додаје да на северу (не на југу, о коме је он говорио) није било довољно полиције што је, према чланку у *Политици* био закључак о кривици зашто већи инциденти нису спречени.

Тренутак кидања реклама и пробијања „Делија” на горњи ниво јужне трибине, разуме се, далеко је био интересантнији хрватским новинарима. Они описују „насртај на необојене навијаче” који су похрлили ка излазима, док они старији и спорији нису били те среће.⁵⁷ *Спортске новости* преносе како је то био одговор на „неколико” каменица које су биле убачене у простор где су смештени „агресивни београдски навијачи”, који су како извештава овај спортски лист: „с колико само енергије скидали рекламе и демолирали јужни дио стадиона”, док је полиција то мирно гледала.⁵⁸ Београдски медији су суздржани што се тиче детаља у овој етапи максимирског лудила, описујући једноставно као „борбу прса у прса”,⁵⁹ у којој су једнако учествовали и једни и други: „кидали су и једни и други, столице и бацали их, а милиције нигде није било”.⁶⁰

Више је него јасно да је питање: „ко је кога први ударио” било веома важно за јавност обе стране, али нешто више о томе у наредном поглављу. Истражујући и српску и хрватску штампу, ипак можемо довољно добро да замислимо ток догађаја. Из извора је јасно да су инциденти зачети на јужном делу стадиона, а да су попримили облике „катастрофе” када су навијачи са северне трибине пробали ограду и продрли на терен. *Вечерњи лист* преноси да је у 18:17 неколико десетина полицајаца без разлога појурило према северу, где су били смештени Динамови навијачи који унутар ограђеног

⁵⁴ D.D, „Igrale se 'Delije'...“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

⁵⁵ M. Garber, „Počelo s juga“, *Slobodna Dalmacija*, 14. maj 1990, str. 13.

⁵⁶ B. Ćosić, „Tražio sam pojačane mere sigurnosti, to nije učinjeno“, *Sportske novosti*, 14. maj 1990, str. 2.

⁵⁷ D.D, „Igrale se 'Delije'...“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

⁵⁸ T. Židak, „Milicija prekasno reagirala“, *Sportske novosti*, 14. maj 1990, str. 3.

⁵⁹ Д. Јанковић, „Хејсел на Максимиру“, *Политика*, 14. maj 1990, стр. 20.

⁶⁰ M. Mitrović, „Strava u Maksimirskoj šumi“, *Borba*, 14. maj 1990, str. 11.

простора никога нису угрожавали. Већ у наредној реченици, извештавач помиње да је ограда „само делимично“ била срушена, без објашњења да ли је до рушења исте дошло пре, или након дотрчавања полицајаца.⁶¹ Даље, према извештавању истог дневног листа, говори се како су тек тада, „изазвани!“ БББ-овци показали своје ружно лице, па је њихова кривица само „дјеломична“.⁶² Било како било, домаћи навијачи продрли су на терен, где су их дочекали припадници обезбеђења, водени шмркови и сузавац.⁶³

Интересантна је прича о самој огради на северној трибини, и како је она пробијена. Постоје различите верзије приче, те да је ограда резана ноћ пре утакмице, те да је на њу бачена сона киселина, међутим, један од сведока и навијач Динама који је био поред ограде у тренутку кад је пробијена, Бруно Широки, у разговору са *Ал Цазиром* много година касније каже да су то све лажи.⁶⁴ Мате Лаушић, тадашњи инспектор СУП-а СР Хрватске неколико пута је изјавио како је ограда пукла на месту где је 3 године раније била варена. То зна, јер је те, 1987. године био шеф обезбеђења на Универзијади која се одржавала на истом стадиону.⁶⁵ Петар Ђукић, тадашњи главни инспектор СУП-а Хрватске, демантује свог колегу, и тврди да је управо те ноћи ограда била ослабљена, наводећи да је 24 сата пре утакмице цео стадион био проверен.⁶⁶

Док је загребачким коментаторима фокус био на „пендреку окренутом сјеверу“⁶⁷, београдским је овде то сигурно био потез Звонимира Бобана. Наиме, капитен Динама је био ако не главна, једна од главних тема како југословенске јавности, тако и европске фудбалске јавности.⁶⁸ Слика како Бобан удара полицајца је био неизоставан у скоро сваком броју свих српских новина у данима након Максимира. Његов потез је сасвим сигурно био прихваћен као добро оружје за пребацивање кривице на другу страну. *Политика* је била блага, те је окарактерисала Бобанов ударац као „потез, због ког је добио аплаузе, али који му никако као младом човеку и фудбалском репрезентативцу не може

⁶¹ D.D., „Igrale se 'Delije'...“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

⁶² D. Draženović, „Pendrek okrenut sjeveru“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

⁶³ „Sportski pregled: Maksimir 33. kolo (1990.)“, (8. септембар 2020).

⁶⁴ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (8. септембар 2020).

⁶⁵ Isto

⁶⁶ Isto

⁶⁷ D. Draženović, „Pendrek okrenut sjeveru“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

⁶⁸ У разговору за *Ал Цазирин* документарца, Божидар Сушец, тадашњи главни уредник спортске редакције ТВ Загреб, изјавио је како је снимак Бобана како удара полицајца био један од најпродаванијих производа у историји Телевизије Загреб

служити на част“.⁶⁹ За *Темпо* ово је „потез који се мери са лудилом“, а капитен Динама га је вероватно извео како би се измирио са навијачима, који су га у Љубљани у претходном колу извређали и назвали издајцом.⁷⁰ *Спортски журнал* је отишао корак даље, те је интервју са Драганом Стојковићем „Пиксијем“ (у ком Максимир уопште није главна тема) насловио „Звонириу Бобану је место у затвору!“.⁷¹ Чињеница да је фудбалер (противничке екипе) напао службено лице, српска медији су искористили да упореде са „правном“ или нормалном државом где би Бобан сигурно био драконски кажњен.⁷² *Политика* пише да су све британске ТВ станице емитовале снимке са Максимира, са посебном пажњом на чињеницу да су у нападу на полицију учествовали и неки фудбалери Динама, што је за британску јавност несхватљиво.⁷³ Емисија *Индирект* која се емитовала на *ТВ Београд* у понедељак 14. маја, дан након утакмице, отпочела је свој програм снимцима са терена, у тренутку када капитен Динама удара полицајца, са питањем, да ли треба бити доживотно суспендован.⁷⁴ *Борба* је једина без упирања прстом, пренела једноставно да је Звонимир Бобан „имао контакт са милицијом“, напоменувши како је први ударен.⁷⁵ Истраживањем „супротне стране“, разлика је очигледна већ при погледу на фотографије које иду уз новинске чланке. Бобанов ударац је замењен сценама са јужне трибине⁷⁶, полицајцима како пендрецима туку младиће који леже на трави⁷⁷ и томе слично. О инциденту о коме је реч, приказана је једна фотографија на насловној страници *Вечерњег листа*, у ком се види ударац пендреком који се десио неколико тренутака раније, чиме се сасвим сигурно стаје у одбрану фудбалера.⁷⁸ *Спортске новости* су приказале слику капитена Динама како одлази у свлачионицу окружен навијачима

⁶⁹ Д. Јанковић, „Хејсел на Максимиру“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁷⁰ В. Марковић, „Maksimir sa ukusom vatre i krvi“, *Темпо*, 15. мај 1990, стр. 8-9.

⁷¹ Н. Симић, „Звонириу Бобану је место у затвору!“, *Спортски журнал*, 17. мај 1990, стр. 9.

⁷² Исто

⁷³ „За напад на чуваре реда – и затвор“, *Политика*, 15. мај 1990. стр. 21.

⁷⁴ „Indirekt - Maksimir (14.5.1990.)“,

https://www.youtube.com/watch?v=DZsqOZmGyVo&list=PLjbwybOxbBdTtdXzRYuGRTqX7JLhg7IQK&index=6&t=246s&ab_channel=CrniGuja (9. септембар 2020).

⁷⁵ М. Mitrović, „Strava u Maksimirskoj šumi“, *Borba*, 14. мај 1990, стр. 11.

⁷⁶ *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 16.

⁷⁷ Исто

⁷⁸ *Večernji list*, 16. мај 1990, стр. 1.

Динама, уз кратак коментар да се умешао у обрачун милиције са навијачима.⁷⁹ За *Слободну Далмацију* он је просто стао у одбрану младића који је лежао на земљи.⁸⁰

Песме и скандирања навијача иду у прилог тези о националном набоју почетком деведесетих година прошлог века. Забележено је да су гости још у граду пре планираног почетка утакмице узвикивали псовке на рачун вође ХДЗ-а Фрање Туђмана, као и претње: „убићемо Туђмана“,⁸¹ што сасвим сигурно има везе и са изборима од неколико дана раније на којима је Хрватска демократска заједница однела победу, као „кроатоцентрична“ партија, како ју је често тих дана називао Јован Рашковић.⁸² Хрватске *Спортске новости* пренеле су песме и скандирање гостујућих навијача. „Од Тополе па до Равне горе“, „ко то каже ко то лаже“, скандирање „војводи Вуку“, „ми смо четници, најјачи смо најјачи“, су пароле које су испровоцирале домаће.⁸³ Ни они, како преносе *Спортске новости*, им нису остали дужни, те су се са супротне стране травњака чуле пароле као што су „Србе на врбе“, „Хрватска до Земуна“ и „зајам за сиротињу“.⁸⁴ *Вечерњи* је спровео једну мини-анкету у којој су изјаве за лист дали насумични пролазници дан након утакмице, а посебно је интересантна изјава једног студента који, како сам каже је и био на утакмици. Према његовим речима, „звездаши“ су испровоцирали nerede, јер „не могу они доћи у Загреб и скандирати *ово је Србија*“.⁸⁵ Видимо да су се територијалне (пре)тензије из штампе и дневне политике пренеле и на фудбалске стадионе, као и да су лако могле довести до револта једне стране, и коначно, до сукоба. Другој страни трн у оку су била скандирања Фрањи Туђману, затим „устај бане Јелачићу“ повици „ХДЗ, ХДЗ“.⁸⁶ Наравно, позиве бану Јелачићу да поново „устане“ јер га Хрватска зове, српски медији су окарактерисали као скандал и националистички испад, док другу страну и њихове стихове као да нису ни чули. Највећи грех домаће публике, према већем делу српске штампе, били су аплаузи и скандирање капитену Звонимиру Бобану након шутирања полицајца. Новинари који су описивали потез младог фудбалера, запрепашћени су чињеницом да је цео стадион (изузев

⁷⁹ *Спортске новости*, 14. мај 1990, стр. 3.

⁸⁰ М. Garber, „Pakao u Maksimiru“, *Slobodna Dalmacija*, 14. мај 1990, стр. 13.

⁸¹ З. Čičak, „Sve unaprijed pripremljeno“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

⁸² Р. Арсенић, „Темељно разрешити српско-хрватске односе“, *Политика*, 12. мај 1990, стр. 10.

⁸³ Т. Židak, „Eskalacija mržnje i nasilja“, *Sportske novosti*, 14. мај 1990, стр. 3.

⁸⁴ Isto

⁸⁵ Ра. К, „Što mislite o prekjučerašnjem incidentu uoči utakmice Dinamo – C. Zvezda?“, *Večernji list*, 15. мај 1990, стр. 8.

⁸⁶ В. Marković, „Maksimir sa ukusom vatre i krvi“, *Tempo*, 14. мај 1990, стр. 9.

навијача Црвене звезде) са овацијама поздравио „хероја“, уместо да звиждуцима осуди његов „дивљачки“ потез.⁸⁷ Обе стране, као што можемо приметити, у оној другој виде зло, у симболима супротстављеног национализма виде опасност, правдајући своје навијаче као изазване, враћајући се на питање „ко је кога први ударио“.

Нереди на стадиону трајали су до, како је пренето, 19:43 часова,⁸⁸ док је преко разгласа пуштен нови албум Вице Вукова, учесника Маспока.⁸⁹ Уследило је „опасно стање“, како пише *Политика*, јер навијачи Динама нису желели да напусте круг стадиона, и тиме дозволе „Делијама“ да буду евакуисани.⁹⁰ О нередима који су тад настали, новине нису много писале. *Вечерњи лист* пренео је податак о седамнаест оштећених трамваја, које су демолирали домаћи навијачи, пише аутор чланка, осветивши се „Делијама“ тако што су „завукли својим родитељима у џеп“.⁹¹ Сниматељ спортске емисије *Индирект Телевизије Београд* забележио је дешавања испред стадиона. Маса домаћих навијача окупила се испред стадиона, док полиција безуспешно покушава да успостави ред. На овим снимцима испред стадиона можемо видети и неке од играча Црвене звезде, између осталих Пиксија и Просинечког, како у друштву полицајаца и, у том тренутку „вође навијача“, Жељка Ражнатовића Аркана, посматрају дешавања на улицама Загреба.⁹² Навијачи Црвене звезде остали су на јужној трибини док нису по њих дошли аутобуси у полицијској пратњи, како би их безбедно пребацили до железничке станице, одакле би кренули ка Београду.⁹³ Кордон полицајаца који је обезбеђивао те аутобусе испред стадиона, морао је да направи коридор 300 метара око аутобуса, како навијачи Динама, који су још увек били око стадиона, не би извршили напад и каменовали те аутобусе.⁹⁴ Док су гости још увек чекали унутар стадиона, искористили су прилику да наставе са националистичким песмама. Уз то, потрудили су се да сломају све столице које су нашли на трибини на којој су се налазили, и спале их на гомили, вероватно како би прославили свој „тријумф“ на Максимиру.⁹⁵ Занимљиво је да српске медије уопште није занимало ко

⁸⁷ Д. Јанковић, „Хејсел на Максимиру“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁸⁸ D.D, „Igrale se 'Delije'...“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

⁸⁹ Д. Јанковић, „Хејсел на Максимиру“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁹⁰ З. Кршлак, „Инцидент зачет са севера“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

⁹¹ S. P, „Navijači oštetili 17 tramvaja!“, *Večernji list*, 15. мај 1990, стр. 22.

⁹² „Indirekt - Maksimir (14.5.1990.)“.

⁹³ „SportDoc: Nedjelja 13. - 2. dio“,

https://www.youtube.com/watch?v=l1pQjaRxWJg&t=1009s&ab_channel=AlJazeeraBalkans

⁹⁴ Исто

⁹⁵ D.D, „Igrale se 'Delije'...“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

је ломио столице, већ је *Политика* само навела у краткој реченици испод фотографије поломљених столица како „пред налетима хулигана нису издржале ни трибине“.⁹⁶

Специјални воз којим су се српски навијачи враћали у Београд кренуо је у 23:15 часова са железничке станице у Дугом Селу надомак Загреба. Тајни воз, како јавља *Политика*, није прошао непримећено, већ је у правом тренутку у близини Славонског Брода на прузи био постављен бетонски блок.⁹⁷ Додаје се да за полазак тајног воза нису знали ни сви припадници СУП-а, као ни особље на загребачком колодвору. Стога аутор чланка поставља питање како је информација о поласку стигла до, како их назива, „атентатора“.⁹⁸ Загребачке новине само успут у једној реченици преносе да је једина новост у извештају републичког СУП-а (у односу на већ познате вести) да је на прузи код Славонског Брода убачен бетонски блок, који је затим уклоњен.⁹⁹

Анализом поменуте штампе, и њеним поређењем, видели смо на који начин су се извештавања новинара разликовала. Може се закључити да су већину индивидуалних инцидената преносила јавна гласила обе стране. Разлика је у томе што су исте инциденте или посматрали из различитих углова, или тако што су тражили оправдања страни коју бране. Такође, поједина дешавања током целог дана утакмице су описивали сасвим различитим интензитетом.

2.3. Ко је крив?

Кључна мимоилажења медија налазимо код овог питања. Овде обе стране имају свој поглед на нереде на стадиону у Максимирској шуми. Још једном бих се вратио на питање „ко је кога први ударио“, јер је управо оно било у основи сваког новинског чланка. Оно што целу ствар чини битном да се темељно анализира, јесте да је сваки репортер имао другачији одговор. У већини случајева не морамо ићи даље од самих наслова новинских чланака, да бисмо схватили поруку. Тако српски медији пишу „Инцидент зачет са севера“, ¹⁰⁰ „Навијачи Динама извели планирани скандал“, ¹⁰¹ или нешто суптилнији „Гнев

⁹⁶ *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

⁹⁷ С. З, „Бетонски блок лудила“, *Политика*, 16. мај 1990, стр. 18.

⁹⁸ Исто

⁹⁹ D. Miljuš, „Vlada preslušaва miliciju“, *Večernji list*, 15. мај 1990, стр. 11.

¹⁰⁰ З. Кршлак, „Инцидент зачет са севера“, *Политика*, 14. мај 1990, стр. 20.

¹⁰¹ Д. Јанковић, „Навијачи Динама извели планирани скандал“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

губитника“.¹⁰² Суштина свих ових новинских текстова је иста, „наши“ нису невини, али су „њихови“ први почели, због тога „њих“ треба санкционисати. Ту није крај. „Њихови“ греси су гори од „наших“, а то смо имали прилику да видимо у већ поменутих случајевима. Другој страни се чак замера што у њиховом излагању нема „ни речи о својим навијачима“,¹⁰³ док и сами наступају на исти начин. И хрватске колеге су веома јасне у одређивању кривца: „Играле се Делије“,¹⁰⁴ или још директнији „Навијачи Звезде свјесно изазвали најтежи инцидент“.¹⁰⁵

Политика је у свом броју од 15. маја још једном својим читаоцима изнела хронологију догађаја, како би дефинитивно решила питање кривца. Према писању *Политике*, каменице са горњег нивоа јужне трибине су зачетак инцидента. Аутор чланка овде такође користи прилику и да оптужи организатора због смештања гостујућих навијача испод домаћих, што врло лако може довести до ицидената.¹⁰⁶ Хрватска јавна гласила на овај аргумент имају одговор како су на тој трибини (изнад навијача Звезде) били искључиво „необојени“, „тихи“ или чак „стари и спори“ навијачи.¹⁰⁷ Један од тадашњих навијача у разговору за документарни филм о максимирском хаосу, Горан Ковач - Мацко, потврдио да су „неки људи“ који су иначе са „сјевера“, заиста купили карте за јужну трибину.¹⁰⁸ У наставку чланка *Политике*, умањују се нереди на месту где су били српски навијачи, будући да су описани као локализовани и кратки, док је „прави рат“ избио тек након пробијања ограда на северу.¹⁰⁹ Аутор користи прилику и да се дотакне политике, и да демонизује „непријатеља“ у истој реченици. Наиме, преноси како се „помахнитали хадезеовски свет“ сконцентрисао око стадиона, док фудбалери Звезде стрепе да ће им они улетети у једва заштићени простор око свлачионице.¹¹⁰ „Хадезеовци“,

¹⁰² М. Кос, „Гнев губитника“, *Спортски журнал*, 17. мај 1990, стр. 2.

¹⁰³ М. М, „Ni reči o svojim navijačima“, *Borba*, 15. мај 1990, стр. 4.

¹⁰⁴ D.D, „Igrale se 'Deliје'...“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

¹⁰⁵ *Sportske novosti*, 14. мај 1990, стр. 1.

¹⁰⁶ Д. Јанковић, „Навијачи Динама извели планирани скандал“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

¹⁰⁷ D.D, „Igrale se 'Deliје'...“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

¹⁰⁸ „Dinamo - Crvena zvezda – Domovinski rat počeo je na Maksimiru“, https://www.youtube.com/watch?v=yyioRA418G8&t=2717s&ab_channel=Ve%C4%8Dernjilist (11. септембар 2020).

¹⁰⁹ Д. Јанковић, „Навијачи Динама извели планирани скандал“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

¹¹⁰ Исто

како их аутор поново назива, су наставили рушилаштво у граду, с тим што су за ривале имали полицију уместо навијача Звезде.¹¹¹

Вечерњи лист је ангажовао стручњаке, социолога, правника и психијатра да анализирају „случај Максимир“. Социолог Фурио Радин, слаже се са оценом представника Динама да је обезбеђење било преслабо и малобројно, будући да је идентификација са нацијом и код БББ и код Делија у последње време ескалирала, те је изгреде требало очекивати.¹¹² Закључак психијатра је тај да они који то желе, омладину могу лако употребити за свој циљ,¹¹³ док правник који пише за *Вечерњи*, углавном кривицу ставља на терет комунизма, што је, као што смо и видели, било веома популарно те 1990. године.¹¹⁴

Рат се са фудбалског терена и трибина стадиона Максимир пренео и у штампу. Београдски новинари били су револтирани чињеницом да су њихове хрватске колеге окривиле навијаче Црвене звезде, као што су домаћи навијачи били револтирани узвицима „ово је Србија!“. Они су замерили својим колегама из загребачке штампе и телевизије то што су намерно створили слику да су навијачи „црвено белих“ искључиви кривци за све што се догодило на стадиону.¹¹⁵ Поводом конференције за штампу у Телевизији Загреб и напада на ТВ Београд, а посебно емисију *Индирект*,¹¹⁶ Спортска редакција ТВ Београд издала је званично саопштење за јавност. Потписник овог саопштења био је чувени српски спортски коментатор и новинар, Милојко Пантић. У саопштењу се замера *Телевизији Загреб* што ТВ сигнал није прослеђен на време, него тек када су нереди били при крају због, како се наводи, „техничких проблема“. Тврди се да се чуо само Борис Мутић, новинар спортске редакције ТВ Загреб, како даје упутство својим сарадницима да његов извештај покрију сликом коју су снимили, уз коментар: „Надам се да сте довољно паметни како ћете то урадити“.¹¹⁷ Поред овога, ТВ Београд одговара на оптужбу да је емисија *Индирект* користила монтиране снимке. Каже се како су користили снимке из *Спортског прегледа* Телевизије Загреб, а једина два снимка која су оригинална (нису приказани у Спортском прегледу) су Бобанов напад на полицајца, и то цео снимак на ком се види да је

¹¹¹ Исто

¹¹² F. Radin, „Instrument, ne i nacionalizam“, *Večernji list*, 15. maj 1990, str. 12.

¹¹³ V. Gruđen, „Manipulacija omladinom“, *Večernji list*, 15. maj 1990, str. 12.

¹¹⁴ Ž. Olujić, „Nova Operacija stadion“, *Večernji list*, 15. maj 1990, str. 12.

¹¹⁵ *Политика*, 15. мај 1990, стр. 1.

¹¹⁶ На жалост, нисам успео да пронађем снимак конференције за штампу о којој је реч

¹¹⁷ „Истина о истинама из Загреба“, *Политика*, 18. мај 1990, стр. 19.

он први ударен, док је други снимак био онај на ком се види бацање каменица на полицију и навијаче Звезде, што ТВ Загреб није ни поменула у свом извештају.¹¹⁸

Хрватским медијима је значајно привлачније да поред гостујућих навијача окриве и полицију. *Спортске новости* пишу како су полицајци мирно гледали док су се навијачи тукли на јужној трибини, а укључили се тек када су у терен провалили и Динамови навијачи.¹¹⁹ Кивни су на органе реда и због тога што, како су пренели сви хрватски медији, је полиција деловала искључиво против навијача Динама.¹²⁰ Разлог можемо наћи у томе што су већина припадника СУП-а крајем осамдесетих, а почетком деведесетих били Срби. За документарац у продукцији телевизије *Ал Цазира* говорио је Божидар Спасић, у то време припадник Службе државне безбедности, и том приликом изнео податак да је Служба државне сигурности Хрватске, утврдила да је 4% припадника службе, а 37% полицајаца гласало за ХДЗ.¹²¹ Сличну изјаву дао је и Петар Ђукић, тада главни инспектор РСУП-а Хрватске, рекавши да је „била диспропорција у погледу руководног кадра у корист Срба“.¹²² Јасно је да је ово фактор који не би требало занемарити при анализирању медија, и како су они прихватили улогу полиције у насталим изгредима, али више о значају националног састава полиције у наредном поглављу. Овде бих само истакао, да је веома тешко донети закључак из доступних видео снимака. На снимцима које је емитовао *ТВ Загреб* исто вече, заиста се виде неколико полицајаца, који су у том тренутку близу камере а далеко од јужне трибине, како само посматрају догађања на поменутој трибини.¹²³ Гледаоцима је због угла камере било веома лако да прихвате закључак да полиција „није желела“ да спречи катастрофу. О извештају Милана Дупала је већ било речи. Он наводи да у тренутку када су се навијачи Црвене звезде пробии на горњи ниво јужне трибине и сукобили дирекетно са домаћим навијачима, наредба да се интервенише јесте издата. Међутим, према његовим речима, истовремено је дошло до пробијања ограде на северу, што је довело до промене наређења, будући да је далеко важније било спречити спајање двеју навијачких група.¹²⁴ На конференцији за новинаре у загребачком СУП-у инспектор Мате Лаушић изјавио је како је интервенција на трибинама најризичнија и да се

¹¹⁸ Исто

¹¹⁹ Т. Židak, „Milicija prekasno reagirala“, *Sportske novosti*, 14. maj 1990, str. 3.

¹²⁰ D. Draženović, „Pendrek okrenut sjeveru“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

¹²¹ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (8. септембар 2020).

¹²² Исто

¹²³ „Sportski pregled: Maksimir 33. kolo (1990.)“, (5. септембар 2020).

¹²⁴ Исто

на њу иде само у крајњем случају, те да је из искуства познато да на тај начин долази до таласања масе, а даље, до највећег броја жртава.¹²⁵ *Вечерњи* је пренео Танјугову вест, који незванично сазнаје од представника СУП-а како полиција није интервенисала када су навијачи почели да кидају рекламе како би се избегао политички инцидент.¹²⁶ Поред закаснеле реакције, јавност је сматрала бројност полицијских снага упитном. Зденко Махмет, председник Динама, изјавио је за *ТВ Загреб* да представници СУП-а нису испоштовали договор, а то је да на утакмици буде присутно два или три пута више полицајца него што је то уобичајено.¹²⁷ Постоје основе за сумњу у Махметов коментар. *Вечерњи лист* је 15. маја пренео информацију како је Динамо (дакле индиректно и његов председник) у допису градском СУП-у за обезбеђење утакмице тражио 91 полицајца. Градски СУП је ипак, како стоји у тексту чланка, имајући у виду актуелна друштвена догађања, за ову утакмицу одредио 420 припадника полиције.¹²⁸

Из извора, дакле, можемо закључити и реконструисати већину догађаја одиграних тринаестог маја 1990. године. Ипак, контрадикторност неких информација, као и потпуна противречност медија отежавају стварање целокупне слике свега што се догодило тог дана. Један београдски новинар и сведок инцидената приметио је, а пренео *Вечерњи лист*: „Најжалосније је што ће о овоме загребачка штампа писати једно, а београдска друго“.¹²⁹

¹²⁵ D. M, „Zasad bez imena“, *Večernji list*, 15. maj 1990, str. 11.

¹²⁶ D. Draženović, „Pendrek okrenut sjeveru“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 16.

¹²⁷ „Sportski pregled: Maksimir 33. kolo (1990.)“, (5. септембар 2020).

¹²⁸ D. Miljuš, „Vlada preslušava miliciju“, 15. maj 1990, str. 11.

¹²⁹ B. V, „Glas vapijućeg u pustinji“, *Večernji list*, 14. maj 1990, str. 17.

3. Више од игре

Током читавог 20. века, фудбал и други спортови су се мењали. Захваљујући својој популарности и масовности, фудбал, изложен професионализацији, комерцијализацији и сличним процесима, више није само или није доминантно игра. На одвајање спорта од игре, како пише социолог Дражен Лалић, упозоравали су и још увек упозоравају не само научници, него и спортски педагози, новинари и други учени људи.¹³⁰ Због све тога, политички моћници одавно су схватили његов политички потенцијал, те је фудбал од друштвеног феномена, током 20. века постао поред тога и политичко средство. Наслов овог поглавља инспирисан је истоименом серијом у режији Здравка Шотре која се емитовала 1976. године на Телевизији Београд, будући да серија прати ривалство између два локална фудбалска клуба, где је игра лоптом само повод, а све оно што је „више од игре“ је суштина.

3.1. Фудбал и политика

Као увод у однос фудбала и политике, и све оно што о чему је штампа писала, а спаја ова два феномена, навео бих четири својства фудбала које препознаје социолог Срђан Врцан, а на која се по правилу ослања везаност тог спорта и политике: „Прво, на друштвено хомогенизирајући потенцијал ногомета, друго, на његов друштвено дивизивни и антагонизирајући потенцијал те (треће) на његову способност производње и обнављања тензије, на послетку и четврто, на његов изнимни мобилизацијски потенцијал“.¹³¹ У том смислу, фудбал је веома моћно оруђе за све политичке стратегије, будући да по својој природи веома лако повезује и уједињује, али и дели и супротставља као што лако и брзо диже на ноге велики број људи. Поглавље које следи посвећено је анализи штампе из аспекта дневне политике у вези са неодиграном утакмицом у Загребу.

Тема уплитања политике у спорт експлодирала је у штампи након инцидента на Максимиру. Српски медији пожурили су да прикажу ХДЗ, као победничку странку на вишестраначким изборима у СР Хрватској и њеног вођу Фрању Туђмана као важне

¹³⁰ D. Lalić, *Nogomet i politika*, Zagreb 2018, str. 50.

¹³¹ S. Vrcan, *Nogomet – Politika – Nasilje*, Zagreb 2003, str. 134.

узрочнике нереда. Тако *Политика* у тексту која носи и поднаслов „Фудбал и туђмановштина“, означила је навијаче Динама као зачетнике нереда. Читав чланак као лајтмотив има ХДЗ, будући да аутор сведочи о скандирању публике Фрањи Туђману, затим узвикивању „Ха-Де-Зе, Ха-Де-Зе“, називајући навијаче домаћег тима „помахниталим хадезеовским светом“. Аутору је врло важно да означи Звонимира Бобана као „хадезеовца“ по политичком опредељењу, чиме вероватно жели да потврди његову кривицу због напада на полицајца.¹³² Страначка припадност, у овом случају „кроатоцентричне“ ХДЗ, обележје је које је оној другој страни сасвим довољно да се окриви као узрок нереда.

Политичке странке у СР Хрватској, а нарочито оне из победничке коалиције, реаговале су на nerede недвосмислено оптужујући српску страну да жели да обори новоизабрану власт. Тако у саопштењу за јавност већ дан након утакмице, председник ХСС-а, Иван Звонимир Чичак поставља реторичко питање: „Је ли могуће да се жртвовањем изманипулираних младића и дјеце желе изравно дестабилизирати политичке прилике у Хрватској и угрозити миран и достојанствен прелазак власти из руку организованог једноумља у руке цивилне демократије?“. ¹³³ *Вечерњи лист* пренео је реаговања свих већих странака које су изашле на изборе. Потпредседник ХДЗ-а назвао је nerede изрежираним сценаријем да се нападне победа ХДЗ-а. Хрватско социјално-либерална странка сматра да су инциденти смишљено изазвани да би се дестабилизovala Хрватска, а истог мишљења је и ЦК СКХ. Хрватска странка права оптужује навијаче Црвене звезде као кривце, и тражи хитно иступање хрватских клубова из националне лиге Југославије и стварање независне хрватске лиге.¹³⁴ Хрватска штампа у далеко већој мери преноси ставове политичара, што се врло лако може објаснити чињеницом да су први вишестраначки избори одржани мање од недељу дана раније, док у Србији то још увек није био случај. И поред тога, мишљење да су нереди организовани „са друге стране“ како би се пореметио нови „демократски“ поредак веома је популарно у штампи, па и не чуди што је штампа било примамљиво да пренесе оваква саопштења већине странака у Хрватској.

¹³² Д. Јанковић, „Навијачи Динама извели планирани скандал“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

¹³³ Z. Čičak, „Sve unaprijed pripremljeno“, *Večernji list*, 14. мај 1990, стр. 17.

¹³⁴ „Stranačka reagiranja“, *Večernji list*, 15. мај 1990, стр. 22.

Поред манипулације, национализам је још један термин који штампа употребљава да објасни узроке нереда на Максимиру. У вези са тим, истакао бих један (од десет) облика употребљивости фудбала за политичке актере, које препознаје социолог Дражен Лалић, а то је уобичајена, и многим прихватљива, али у неким аспектима и ноторна, насиљем оптерећена везаност тог спорта и многих његових актера уз нацију.¹³⁵ Склоност фудбалских навијача уопште ка национализму даје могућност и, као што Лалић наводи, политичким актерима да их искористе, али и новинарима да попуне странице својих листова текстом, продају што већи тираж, али и да „сатанизују“ национализам својих „противника“. „Кроатофобија“ Делија и „кроатоцентричност“ БББ нашли су се тог поподнева очи у очи. С тим што, разуме се, за хрватске медије, национализам „противника“ подстакнут је штампом забринутим за судбину Југославије, док је домаћи национализам само испровоциран од стране њему супротстављеног национализма.¹³⁶ И заиста, за српске медије опште место је „надница за наше поделе“, како гласи коментар на насловној страници *Темпа* након Максимира.¹³⁷ Док хрватска јавна гласила оптужују српску страну да желе да дестабилизују хрватску демократију, српски са друге стране сматрају да хрватски национализам има намеру да учини нешто још горе, сруши Југославију. За *Политику* је чланак написао књижевник Радомир Смиљанић са насловом „И спорт неким добро дође за разбијање Југославије“. У тексту аутор пореди Туђмана и Хитлера, Хрвате и нацисте, све док оптужује „другу страну“ за сатанизацију Срба. Још један коментар је упућен на адресу вође ХДЗ-а због његовог гостовања на ТВ Загреб, односно изјаве да лигу треба поделити, „неш' као у Енглеској“.¹³⁸

Нин је имао нешто другачији поглед на ствар од других часописа. Аутор чланка под насловом „Таоци крупније игре“ сматра како је бесмислено анализирати ко је бацио први камен, јер кривац није „један“. Називајући навијаче „варварима на точковима“, који од викенда до викенда путују по градовима изазивајући нереде, аутор сматра како су ти навијачи заправо парамилитарне организације, „обучене“ да изазивају терор на улицама у циљу застрашивања.¹³⁹ Истакао бих да још један од облика употребљивости фудбала у циљу политике, које препознаје Лалић, јесте коришћење фудбала као попришта и средства

¹³⁵ D. Lalić, *Nav. delo*, str. 74.

¹³⁶ D. Draženović, „U ludosti je bilo sistema“, *Večernji list*, 15. мај 1990, стр. 12.

¹³⁷ *Темпо*, стр. 1.

¹³⁸ Р. Смиљанић, „И спорт неким добро дође за разбијање Југославије“, *Политика*, 19. мај 1990, стр. 21.

¹³⁹ А. Тијанић, „Таоци крупније игре“, *Нин*, 20. мај 1990, стр. 8.

тероризма и специјалнога рата.¹⁴⁰ Управо је то смер у којем очигледно иде чланак у *Нину*. Међутим, аутор чланка прави обрт, сматрајући да је тешко поверовати у, како истиче, „теорије завере“ да су навијачи Динама, блиски Туђману, изазвали инциденте како би се извела чистка у (већински српској) полицији у Хрватској, као и да је подједнако немогуће да су „Делије“ унапред испланирале инвазију Загреба у циљу дискредитације новоизабране власти, будући да то превазилази њихове менталне способности. Он, у тексту који носи поднаслов који је једнак наслову овог потпоглавља, одбацује могућност да је нека политичка група манипулацијом омладине изазвала хаос ради остваривања својих циљева, већ као кривца истиче изразито повећан национализам навијачких група.¹⁴¹ Аутор је изгледа пропустио да примети улогу организатора и полиције, који су практично дозволили да до нереди дође, а тенденција да се свака непријатност означи као национализам иначе је *modus operandi* припадника очувања „братства и јединства“ и Југославије.

У првом поглављу је већ било речи о полицији, и коментара у новинама на рачун припадника органа реда. Овде ће бити нешто више речи о националном саставу СУП-а СР Хрватске. Јасно је било и тада, а и много година касније да је до 90-их година прошлог века да је већина припадника полиције у Хрватској било српског етничког порекла.¹⁴² Разлог те диспропорције, у једном чланку *Нина*, објашњен је тиме да су Срби из сиромашних делова Хрватске, дакле Лике, Кордуна, Баније и Буковице, немајући избора, најчешће одлазили у Загреб или неки други центар унутрашњих послова. Полазећи од средњоевропске теорије о суверености нације, којој аутор приписује и основне тоталитаристичке идеологије, хрватски националисти су неопходност хрватске самосталности репродуковали кроз тумачење да сви институционални облици „кроатоцентричне“ државе морају бити „у хрватским рукама“.¹⁴³ Интересантно је како се хрватски медији савремени догађају у Максимирској шуми уопште не баве овом проблематиком. Један од бројних очевидаца догађаја, тадашњи инспектор, а касније генерал пуковник Војне полиције Републике Хрватске, Мате Лаушић много година касније, за документарни филм *Динамо – Црвена звезда – Домовински рат је почео на*

¹⁴⁰ D. Lalić, *Nav. delo*, стр. 82.

¹⁴¹ А. Тијанић, „Таоци крупније игре“, *Нин*, 20. мај 1990, стр. 9-12.

¹⁴² „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (12. септембар 2020).

¹⁴³ Р. Дмитривић, „Хрватски пендрек у хрватској руци“, *Нин*, 20. мај 1990, стр. 11.

Максимиру, говорио је како ни једној новоформираној странци у Хрватској нису тада одговарали нереди.¹⁴⁴ Једино објашњење за такве тврдње налазило се у томе да, како је већ било речи, српска страна жели да онемогући формирање демократске владе. Поставља се питање да ли се овоме заиста може веровати, када исти сведоци, дакле бивши хрватски полицајци и оперативци, истичу значај постојања „А тима“ и „Б тима“. Наиме, „А тим“ се у то време бавио најтежим задацима. Његови чланови били су „све Хрват до Хрвата“, у томе време најбоље што се у Хрватској може понудити, како каже полицајац Јошко Морић у истом документарцу о ком је било речи. Са друге стране, „Б тим“ су чинили Срби, Милан Дупало, Зденко Лугоњић и други. Објашњење ко и зашто је обезбеђење ове утакмице доделио „Б тиму“, и данас остаје нејасно.¹⁴⁵ И заиста, пренеле су новине два дана након утакмице, Милан Дупало и Зденко Лугоњић, први су били смењени, а против њих је био покренут и дисциплински поступак,¹⁴⁶ док је главни инспектор СУП Хрватске Петар Ђукић послат у пензију, мада је, како каже још раније сам поднео захтев за пензионисање.¹⁴⁷

У првом поглављу, када је било о речи о најави утакмице, политика и фудбал се нису појављивали у истој реченици. Ако је неко и очекивао инциденте, то је било из разлога потпуно других од национализма и политике. Овде смо имали прилику да видимо како се то променило. Највећи део чланака које су писали новинари након утакмице управо доводе у везу политику и фудбал. Разлике су само кога прво окривити: политичаре који калкулишу, омладину задојену национализмом, Србе који желе да минирају демократију, или Хрвате који желе да сруше Југославију.

3.2. Фудбал и симболика

Кроз читав овај рад, кроз анализу и критику извора, имали смо прилику да се сусретнемо са симболима. То је сасвим разумљиво, будући да се симболи налазе у сржи и политике и фудбала, и њима свакодневно користе. Свака повезница између политике и фудбала, у суштини је симбол. Када год је било речи о некој песми, узвикивању,

¹⁴⁴ „Dinamo - Crvena zvezda – Domovinski rat počeo je na Maksimiru“, (12. септембар 2020).

¹⁴⁵ Исто

¹⁴⁶ Р. Дмитровић, „Смењен Милан Дупало“, *Политика*, 16. мај 1990, стр. 1.

¹⁴⁷ I. Đorđević, *Nav. delo*, str. 146.

транспаренту, политичком вођи, тада се заправо говорило о симболу. Навијачки фолклор се састоји искључиво из симбола, те ће се ово поглавље више позабавити овом темом, како би се наша главна тема, „случај Максимир“, боље разумела.

Црвена звезда, као „стуб српства“, и њени навијачи, често су деведесетих година 20. века испраћени на утакмице ван Београда од стране новинара, као „армија“ која иде да брани српски национални идентитет.¹⁴⁸ Не само навијачи, него и многи учени људи деведесетих, истицали су важност Црвене звезде за српски идентитет. Иван Чоловић, у свом делу *Политика симбола*, издваја изјаву Петра Џацића за *Политику* из јануара 1989. године: „Седамдесетих година, моји пријатељи и ја издвојили смо четири такве, репрезентативне институције новијег времена у савременом друштвеном животу Срба: САНУ, *Политика*, издавач *Просвета* и *Црвена звезда*“.¹⁴⁹ Мада је у имену и грбу црвена петокрака, симбол комунизма, клуб Црвена звезда постаје симбол српског народа, и то тачно у време када навијачи све више демонстрирају осећања националне припадности.¹⁵⁰ Стога и не чуди важност сваког сусрета овог клуба са било којим иностраним, а нарочито хрватским клубом, као сусретом са супротстављеним национализмом коме припадају навијачи противничког тима.

Навијачке групе широм бивше Југославије настајале су током осамдесетих година прошлог века. Те групације, настале по узору на енглеске, а понекад и италијанске навијаче, често су преузимале њихова имена и симболе.¹⁵¹ Тако су навијачи Динама „Злочести плави момци“ (енг. Bad Blue Boys), подгорички „Варвари“, навијачи Рада, данас познати као крајње десно оријентисани навијачи под називом „United Force“, и многи други са сличним преводима енглеских назива. Оно што је из данашње перспективе интересантно, а осамдесетих и почетком деведесетих је било сасвим уобичајено, јесте честа употреба заставе Уједињеног Краљевства (енг. Union Jack) као мотива на мајицама навијача, што можемо приметити на документарним снимцима о навијачима „велике четворке“.¹⁵² Данашњем посматрачу је помало и апсурдно када на једном снимку види навијача тинејџера са шајкачом на глави, а затим и беретку са мотивима заставе данас

¹⁴⁸ I. Čolović, *Politika simbola*, Beograd 2000, str. 331.

¹⁴⁹ Isto, str. 334.

¹⁵⁰ Isto, str. 321.

¹⁵¹ Isto, str. 334.

¹⁵² „TifoTV SERIES .. UMEŠTO TOP LISTE - Velika Cetvorka BBB, Delije, Grobari i Torcida“, https://www.youtube.com/watch?v=B_shBS96ycY&list=PLjbywbOxbBdTtdXzRYuGRTqX7JLhg71QK&index=12&t=179s&ab_channel=UltrasChannelTifoTV (15. септембар 2020).

сигурно (навијачима) непријатељског Уједињеног Краљевства. Исте боје се виде на транспаренту „Делија“ с тим што је средина заставе прекривена костурском главом (вероватно као симбола пирата или смрти, дакле у циљу застрашивања противника) док изнад и испод заставе стоји слоган „само слога Србина спасава“.¹⁵³

Кад је реч о заставама, као једним од најважнијих симбола сваке суверене државе, на њима би се требало задржати нешто дуже. На снимцима свих утакмица тих година, а нарочито утакмице о којој је реч у овом раду, можемо приметити велики број српских, а још чешће хрватских застав без петокраке, што је до тада било незамисливо. У неким кадровима се чак виде хрватске заставе са очигледно исеченом звездом.¹⁵⁴ Са друге стране, међу српским навијачима је било популарно креирање српске тробојке у кореографијама које су правили.¹⁵⁵ Отимање и спаљивање заставе, као симбола једне нације, представља један од најважнијих подвига за „освајача“, а велику срамоту за оне који су тај реквизит изгубили. Инспектор Мате Лаушић за *Ал Дазир*у препричава сцену када су навијачи Црвене звезде са јарбола на споју између источне и јужне трибине, успели да скину заставу СР Хрватске и спале је.¹⁵⁶ На архивским снимцима искоришћеним за снимање истог документарног филма, када су навијачи Динама већ пробили ограду и упали на терен Максимира, можемо видети велики број идентичних сцена, када припадници „Бед блу бојса“ грабе први навијачки реквизит Делија који су успели да дохвате, а затим избегавајући припаднике полиције беже и прескачу трибине на истоку или западу. Овај обичај отимања навијачких реквизита, у циљу понижавања противника, кључан је за разумевање понашања навијача. У том смислу, Дражен Лалић је закључио да: „Ако се насиљу ногометних навијача приђе ближе и пажљивије, може се установити како је оно највише симболичне нарави“, док је циљ тог насиља најчешће „понижавање и застрашивање супарника (одузимањем шалова и навијачких помагала)“. Стога, како наводи Лалић, „навијачко насиље више је илузија него стварност; у том подручју најчешће доминира ритуално, симболично насиље“.¹⁵⁷

О песмама навијача већ је било речи. Овде бих само истакао њихов националистички и симболички аспект. Као и њихова навијачка обележја (шалови,

¹⁵³ *Tempo*, 20. мај 1990, стр. 39.

¹⁵⁴ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (15. септембар 2020).

¹⁵⁵ *Tempo*, 20. мај 1990, стр. 39.

¹⁵⁶ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (15. септембар 2020).

¹⁵⁷ D. Lalić, *Nav. delo*, стр. 64.

танспаренти, заставе) и песме су биле обојене национализмом. Док су једни певали „Друже Тито, тебе Срби лажу, они воле Ђенерала Дражу“, други су узвикивали „Живјела Независна држава Хрватска“.¹⁵⁸ Симболика се, по свему судећи, често тражи у прошлости, пре свега у Другом светском рату. Навијачи су тражили корене „свог национализма“ у мотивима који су или настали пре, или били супротстављени идеји „братства и јединства“. Поред прошлости, симболе српства су у то време навијачи „црвено-белих“ тражили и у личностима, те су клицали „војводи Вуку“ то јест Вуку Драшковићу, будући да је тада био један од израженијих представника српских националиста.¹⁵⁹ Његов хрватски пандан био је др Фрањо Туђман, коме су навијачи Динама на сваком сусрету са српским тимовима скандирали.¹⁶⁰ Мада Чоловић уз Вука Драшковића помиње и Слободана Милошевића као омиљену личност чије име скандирају навијачи Звезде, нарочито на гостујућем стадиону,¹⁶¹ чини се да у тренутку када се догодио овај сусрет то није био случај. Наиме, *Спортске новости*, пренеле су да у тренутку када „су БББ жељели увриједити Слободана Милошевића, сложено су им се придружили и Звездини навијачи“.¹⁶² По свему судећи, Слободан Милошевић тада још није прихватио националну политику у довољној мери како би придобио и навијаче Црвене звезде.

Инспектор Лаушић такође сведочи о тренутку када су навијачи Звезде пре утакмице истрчали до центра игралишта и развили транспарент дужине 15 до 20 метара на којем је писало „Делије Книн“.¹⁶³ Ово су домаћи навијачи, али и јавност, могли схватити као провокацију великих размера, будући да је Книн град који се налази на територији Хрватске, а чињеница да су из њега „Делије“, навијачи клуба који је „симбол српства“, неприхватљива је, јер је на тај начин извршен симболички напад на Хрватску. Иван Чоловић истакао је значај граница као битан симбол једне нације. Према њему, „представе о границама ослањају се на једно својство модерне нације као имагинарне заједнице, замишљене као индивидуализовани лик, као алегоријска фигура“.¹⁶⁴ Будући да је према тој алерогирији нација лик, најчешће мајка, границе и територије су њено ткиво. Нација је

¹⁵⁸ „TifoTV SERIES .. UMEŠTO TOP LISTE - Velika Cetvorka BBB, Delije, Grobari i Torcida“, (15. септембар 2020).

¹⁵⁹ I. Čolović, *Nav. delo*, str. 340.

¹⁶⁰ Д. Јанковић, „Навијачи Динама извели планирани скандал“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 19.

¹⁶¹ I. Čolović, *Nav. delo*, str. 339.

¹⁶² Т. Židak, „Eskalacija mržnje i nasilja“, *Sportske novosti*, 14. мај 1990, стр. 3.

¹⁶³ „SportDoc: Nedjelja 13. - 1. dio“, (15. септембар 2020).

¹⁶⁴ I. Čolović, *Nav. delo*, str. 39.

у опасности ако су њене границе у опасности. На исти начин српски медији виде као опасне изјаве Фрање Туђмана о будућој граници СР Хрватске на Дрини. Као одговор на ове идеје лидера ХДЗ-а, чланак у *Политици* приказује етничку карту Краљевине Југославије, која је још 1936. године израђена по налогу кнеза Павла Карађорђевића.¹⁶⁵ Сам Туђман је након изборне победе изјавио како је тезу о питању границе на Дрини поставио као противтежу стварању Велике Србије.¹⁶⁶

Анализом извора можемо закључити да фудбалски свет садржи симболе у сваком делу своје ДНК. Политика увек настоји да симболе искористи за своје циљеве, стога не чуди такав значај фудбала за политику. Међутим, не би се ту требало зауставити, јер и фудбал користи политику и њене симболе у своје сврхе. Тако националистичке песме и узвици често дижу масу на ноге и атмосферу на трибинама. Симболи су везивно ткиво између фудбала и политике, чинећи њихову везу нераскидивом.

3.3 Рат је почео на Максимиру

Теза да је рат деведесетих почео на Максимиру постала је веома популарна након што је рат завршен. Будући да прави оружани сукоби у данима након хаоса на Максимиру још нису почели, јасно је да штампа о правом рату између војски две државе не пише. Стога се ово поглавље неће толико ослањати на изворе из савремене штампе, већ ће бити речи и о значају ове утакмице годинама након што је требало да се одигра, ослањајући се на рад антрополога Ивана Ђорђевића, који је анализирао штампу и српске и хрватске стране у периоду од 2008. до 2009. године.

Прича о овој утакмици као симболичком почетку рата у Југославији током година је стекла статус мита. Међутим, тај мит се у великој мери другачије развијао у Србији него у Хрватској. Ђорђевић је приметио да се, у поређењу са почетним хвалоспевима посвећеним „херојским Делијама“ непосредно након читавог догађаја, приступ српских медија драстично променио. То се односи на чињеницу, да се у већини медија може приметити приступ далеко неутралнији и суздржанији од оног из деведесетих година прошлог века. Тако су наслови на порталима били: „Две деценије од *Максимира*“, „21

¹⁶⁵ М. М. „Етничка мапа против Туђмана“, *Политика*, 20. мај 1990, стр. 13.

¹⁶⁶ D. Ivanović, Ž. Žanko, „Predsjednik svih građana hrvatske“, *Večernji list*, 9. мај 1990, стр. 2.

година од *Максимира '90*“, „Годишњица нереда на Максимиру“ и слично. Оно што је ипак остало као опште место јесте директно повазивање максимирских инцидената са политиком и ратом.¹⁶⁷

Занимљиве су стратегије којима су се медији користили, како у данима након утакмице, тако и две деценије касније. Једна од тих стратегија, коју етнографија назива „стратегија кључног информанта“, када позивање очевица, који не само да је догађају присуствовао већ је у њега у великој мери био и умешан, служи томе да исказ добија на уверљивости и аутентичности.¹⁶⁸ Тако је, на пример, *Политика*, пренела исповест Миладина Ристића, тадашњег председника за ОНО, ДСЗ и цивилну заштиту Ногометног клуба Динамо, у којој он сведочи како су га тридесетак „снагатора“ спречили у покушају да телефонира милицији и позове појачања, како су Зајец (директор Динама) и Бобан знали да се спремају инциденти, а затим и како је једва извукао живу главу.¹⁶⁹ Истом стратегијом се води и аутор документарца *Вечерњег листа*, у ком је, између осталих, Мате Лаушић у улози истог тог „кључног информанта“.¹⁷⁰

Друга доминантна стратегија која се користи у креирању ових медијских наратива јесте виктимизација.¹⁷¹ Овде бих само подсетио на поглавље у којем је већ било речи о питању ко је крив. Хрватска штампа осула је паљбу према „српској милицији“, која туче „испровоциране“, а самим тим и „невине“ хрватске младиће, док ове друге, иначе кривце за целу ситуацију, не само да оставља на миру, него и штити. Ова пракса остала је потпуно иста у хрватским медијима и деценијама касније. Са друге стране, српска штампа је, како сам имао прилику да приметим док сам анализирао прикупљене изворе, у мањој мери исто чинила непосредно након нереда, док се виктимизација знатно повећала у годинама након рата. У мају деведесете, као што је већ описано, новински коментатори јесу бранили српске момке, али само у смислу зачетка нереда, када су писали о каменицама са јужне и источне трибине. Касније су, како је приметио Ђорђевић, инсистирали на „теорији завере“, односно на свесној намери организатора утакмице да се,

¹⁶⁷ I. Đorđević, *Nav. delo*, str. 144.

¹⁶⁸ Isto, str. 146.

¹⁶⁹ П. Милојевић, „Спречен долазак појачања“, *Политика*, 15. мај 1990, стр. 21.

¹⁷⁰ „Dinamo - Crvena zvezda – Domovinski rat počeo je na Maksimiru“, (12. септембар 2020).

¹⁷¹ I. Đorđević, *Nav. delo*, str. 151.

уз подршку новог хрватског државног врха, изазове сукоб, чиме се скида одговорност са навијача Црвене звезде.¹⁷²

Последња стратегија, по својој природи нешто ближа хрватској штампи, јесте стратегија упостављања унутарбалканских хијерархија кроз, како је Ђорђевић приметио у једном чланку, призивање „брадатих сподоба“ као типичног стереотипа којим „средњоевропска Хрватска“ оријентализује балкански исток.¹⁷³

Примећује се и велика разлика између учесталости помињања овог датума у хрватским у односу на српске медије. Наиме, ова утакмица у савременом хрватском политичком етномиту представља важну епизоду нарације о борби за независну државу. Можемо приметити да се овај меч призива како у пригодним текстовима и медијима, тако и у ритуалним комеморацијама, попут полагања венаца на споменике припадницима БББ-а погинулим у Домовинском рату. Ђорђевић овом приликом издваја неколико важних мотива које хрватска јавност користи у утврђивању „Максимира“ као свог етномита. Први видљиви митски елемент је, пре свега мотив Борбе, сукоба неправдом огорчених Динамових навијача са „ненародном милицијом“; следи мотив Жртвовања, битка голоруких момака против државне силе. Најзад, како наводи Ђорђевић, присутан је и мотив Победе, извојеване кроз „повијесно *не* српској хегемонији“, кроз супротстављање милицији која је ту хегемонију оличавала. Како би мит био потпун, неизбежан је и мотив Хероја. Оличен је у лику Звонимира Бобана, капитена Динама, који је ушао у историју када је покушао да одбрани једног навијача од милиције, насрнувши на једног припадника обезбеђења.¹⁷⁴

Можемо закључити да је дискурс медија, у хрватском случају остао релативно доследан кроз деценије, док се српски делимично променио. Истина, и за једне и друге је увек остала крива „она друга страна“, с тим што је српска јавност временом постала неутрална, вероватно пратећи државну политику међународног помирења. Хрватска јавност је, са друге стране, потпуно прихватила симболику „рата на Максимиру“, као етномита, и активно радила на његовом стварању.

¹⁷² Isto.

¹⁷³ Isto, str. 157.

¹⁷⁴ Isto, str. 153-154.

4. Закључак

Недеља поподне 13. маја, 1990. остала је као једна од најпознатијих (не)одиграних утакмица свих времена. Док су, до тада, многе утакмице прекинуте, овог пута, меч је прекинут пре него што је и почео. Нереди на највећем загребачком стадиону остали су упамћени, опевани и описивани како на Балкану, тако и у Европи. На само овом једном примеру, видели смо како фудбал може да утиче на многе сфере људског живота. За овај рад је било кључно како фудбал утиче на политику и медије, будући да се рад ослањао управо на медије и њихову перцепцију максимирских збивања.

Кроз анализу извора и литературе значајне за ову тему, имали смо прилику да видимо које су стратегије медији користили, када и колико су им оне биле потребне. Символи и мотиви којим су манипулисали кључни су за разумевање онога што се догодило.

Значај медија, за нас је овде једнако значајан као и значај фудбала и политике, будући да су управо медији ти који су креирали наратив који иде уз овај догађај и дан данас. Битно је истаћи како заправо постоје два наратива, онај српски, и онај хрватски. Они се у одређеној мери и подударају, међутим, на кључним местима се разилазе. Првог дана утакмице, то је било „ко је кога први увредио“, затим „ко је кога први ударио“, да би то на крају биле две различите приче о истом догађају.

Није тешко разумети да је циљ тих наратива била пропаганда, коју је политика касније оберучке прихватила, користећи је за своје циљеве. Можемо закључити да је та пропагандна била успешна, будући да су ти наративи данас толико прихваћени, да оно што је у јавности познато, проистиче управо из тих наратива. Кривци се нису променили, и даље су то „они други“. Медији у протекле три деценије, колико је прошло од „легендарне утакмице“, толико инсистирају да је „рат почео на Максимиру“, да је то данас општеприхваћена теза.

Символи које овај догађај са собом носи сместили су Максимира у легенду. То је нарочито изражено међу навијачима Динама, који кроз мотиве борбе, жртвовања, победе и хероја, чине један од најважнијих митова свог клуба. Датум овог догађаја остаће упамћен као један од најважнијих у историји овог клуба.

„Максимир“ је само једна од епизода пута ка рату. Национализам у Југославији тих година растао је у свим сферама друштва, навијачи су били само један од њих. Симболика је та која чини причу о „страви у Максимирској шуми“ или „Максинемиру“, који су само неки од епитета ове утакмице, довољно моћном, да је она данас ушла у легенду, а политичари, новинари, па чак и научници данас расправљају о овом догађају као о почетку рата. Нити је Бобанов ударац био први хрватски метак, нити је уопште било погинулих. Непосредно након максимирских збивања, мало ко је уопште помишљао да би се рат могао догодити. Распад Југославије се могао осетити у ваздуху, али говора о оружаном сукобу никако није било. Наслеђе ове утакмице је толико велико, да је прича о почетку рата неизоставна чим се помене „Максимир“.

Извори и литература

Извори:

Штампа:

- *Борба* (1990)
- *Duga* (1990)
- *Intervju* (1990)
- *Нин* (1990)
- *Политика* (1990)
- *Slobodna Dalmacija* (1990)
- *Sportske novosti* (1990)
- *Спортски журнал* (1990)
- *Темпо* (1990)
- *Večernji list* (1990)

Интернет сајтови:

- https://www.dailymotion.com/video/x2tsrq8?fbclid=IwAR3mFxeijvxgEzpvICl_pO2tD779Gslxzt_84B-jrdlf7QEMcRSCUdPTVN0
- https://www.youtube.com/watch?v=jGWhZRMnU20&list=PLjbwybOxbBdTTdXzRYuGRTqX7JLhg7lQK&index=11&t=1289s&ab_channel=AlJazeeraBalkans
- https://www.youtube.com/watch?v=l1pQjaRxWJg&t=1009s&ab_channel=AlJazeeraBalkans
- https://www.youtube.com/watch?v=DZsqOZmGyVo&list=PLjbwybOxbBdTTdXzRYuGRTqX7JLhg7lQK&index=6&t=246s&ab_channel=CrniGuja
- https://www.youtube.com/watch?v=yyioRA418G8&t=2717s&ab_channel=Ve%C4%8Dernjilist
- https://www.youtube.com/watch?v=B_shBS96ycY&list=PLjbwybOxbBdTTdXzRYuGRTqX7JLhg7lQK&index=12&t=179s&ab_channel=UltrasChannelTifoTV

Литература:

- Vrcan Srđan, *Nogomet – Politika – Nasilje*, Zagreb 2003.
- Graovac Igor, *Dijalog povjesničara - istoričara. knj. 8, Zadar, 26.-28. septembra 2003* (pr. Igor Graovac), Zagreb 2004.
- Đorđević Ivan, *Antropolog među navijačima*, Beograd 2015.
- Lalić Dražen, *Nogomet i politika*, Zagreb 2018.
- Mirić Jovan, *Sistem i kriza. Prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije*, Zagreb 1984.
- Morus, Christina. "The SANU Memorandum: Intellectual Authority and the Constitution of an Exclusive Serbian 'People'". u: *Communication and Critical/Cultural Studies*. vol. 4/2 (2007). Preuzeto sa: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14791420701296513?scroll=top&needAccess=true>
- Popov Nebojša, *The Road to War in Serbia*, Budimpešta 2000.
- Čolović Ivan, *Politika simbola*, Beograd 2000.